

УДК 339.9.01

Н.О. Горін

**ПРОВІДНІ НАУКОВІ ОСЕРЕДКИ ВИВЧЕННЯ
СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
(друга половина 1940-х – кінець 1980-х років)**

Виокремлено головні наукові осередки вивчення світової економіки та основні етапи еволюції наукових підходів до характеристики ролі міжнародних економічних відносин як чинника економічного зростання. Узагальнено провідні тематичні напрями досліджень. Проаналізовано причини виникнення глобальних проблем світового розвитку, їх природа, характерні риси, особливості прояву в різних соціально-економічних умовах.

Ключові слова: теорія та практика міжнародних відносин, світова економіка, економічне зростання, економічне співробітництво.

Постановка проблеми. Міжнародні економічні відносини є запорукою конкурентного розвитку власних виробництв та необхідною передумовою глобальної економічної інтеграції. Використання різних форм міжнародної економічної співпраці дозволило Радянському Союзу практично реалізувати економічний ефект від спеціалізації і кооперації в масштабах як соціалістичного, так і всесвітнього розподілу праці, швидше залучити до господарського процесу нові природні ресурси, прискорити розвиток економіки. В рамках міжнародних економічних відносин між соціалістичними та капіталістичними країнами особливо ефективним виявилось співробітництво у науково-технічній та технологічній сферах. У другій половині ХХ ст. досить вагомою була ідеологічна складова в контексті розвитку та розширення міжнародних економічних зв'язків. Разом з тим і сьогодні така напруга існує, проте вона носить не так ідеологічний, як культурно-ціннісний та економічний характер. Дослідження особливостей ефективного міжнарод-

ного співробітництва на принципах взаємної вигоди та в умовах жорсткої глобальної конкуренції актуалізує необхідність дослідження теоретичних підходів до міжнародної економічної співпраці в другій половині ХХ ст., використання найбільш ефективних типів співпраці на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній економічній літературі різні аспекти міжнародних економічних відносин висвітлені в працях В.Будкіна, Р.Заблоцької, В.Ковалевського, Ю.Козака, А.Кредісова, Л.Лазебника, Б.Лановика, Ю.Макогона, О.Рогача, А.Румянцева, В.Сахарова, А.Філіпенка, С.Якубовського. Водночас автори лише частково торкаються питання економічного співробітництва між країнами з різними соціально-економічними системами, тож аналіз основних етапів та характеристика еволюції поглядів на ефективність міжнародних відносин в другій половині ХХ ст. потребує більш детального аналізу.

Мета статті: охарактеризувати основні етапи становлення, домінуючі тенденції та чинники трансформації поглядів вчених-економістів на характер міжнародних економічних відносин в умовах конфронтації соціально-економічних систем в контексті сучасних глобальних економічних викликів.

Виклад основного матеріалу. Після закінчення Першої світової війни, а точніше у 1947 р., був закритий Інститут світового господарства та світової політики, провідний центр із дослідження міжнародних відносин. Внаслідок цієї події в Радянському Союзі не залишилось жодної установи, що б займалась комплексним вивченням зовнішнього світу, тобто тим, що знаходилось поза «залізною завісою». Ні МЗС з його регіональними відділеннями, ні створений після війни Інститут міжнародних відносин при МДІМВ (Московський державний інститут міжнародних відносин), ні зовнішня розвідка, з її специфічними інтересами, ні надто ідеологізована радянська преса не могли в повній мірі справитись із існуючими завданнями. У резолюції Вченої ради Інституту економіки АН СРСР звучали такі докори працівникам розформованого Інституту світового господарства та світової політики: «Робота в сфері сучасних проблем імперіалізму та конкретної економіки іноземних держав протягом тривалого часу вважалась монополією групи дослідників ІСГСП (Інститут світового господарства

і світової політики), яка по-реформістськи трактувала ряд базових питань теорії сучасного капіталізму. Вчені-економісти Варга, Трахтенберг, Евентов, Бокшицький, Лан та ін. у ряді монографій та публікацій, виданих протягом останніх років, розвивали немарксистську, у дусі катедр-соціалізму, концепцію про «вирішальну роль буржуазної держави в економіці», применшуючи суперечності сучасного капіталізму. Економісти із групи тов. Варги писали «техніко-економічні», а за своєю суттю апологетичні роботи з різних розділів економіки сучасного капіталізму» [3, с. 114]. Як наслідок, вчені-міжнародники змушені були сповільнити, або ж навіть припинити свою наукову роботу. Тож в дезінформованого радянського партійного керівництва були доволі примарні враження про процеси, що відбувались в політичній та економічній сфері країн Заходу.

Догматизм та застій, що остаточно вкоренились у радянській теорії міжнародних відносин, були дещо зрушені внаслідок виступу М.Хрущова на XX з'їзді КПРС. У своїй промові він торкнувся і питань розвитку капіталізму та міжнародних відносин. «Варто підкреслити, – сказав М.Хрущов, – що марксистам-ленінцям не було притаманним уявлення, що загальна криза капіталізму означає повний застій, призупинення виробництва та технічного прогресу. <...> Тому нам варто стежити за економікою капіталізму, не сприймати спрощено ленінське гасло про загинання імперіалізму, а лише глибше вивчати все те, що дають нам наука й техніка в країнах капіталізму, для того, аби використовувати досягнення світового технічного прогресу в інтересах соціалізму» [1, с. 15]. Отже, ця промова може свідчити про новий початок розгортання техніко-економічних досліджень капіталістичної економіки, що протягом кінця 1940-х – початку 1950-х років майже не проводились. Говорячи ж про міжнародне становище СРСР, М.Хрущов підтвердив курс на мирне співіснування із Заходом, який після смерті Й.Сталіна позначався як «генеральна лінія зовнішньої політики нашої країни» [1, с. 34].

Про необхідність створення окремого Інституту, який би згуртував групу економістів-міжнародників, багато говорив на тому ж XX з'їзді А.Мікоян. У прийнятій резолюції одним із пунктів значилось про необхідність організації в системі АН СРСР Інституту світової економіки та міжнародних відносин. До під-

готовчої роботи були залучені академіки Є.Варга та А.Арзуманян. Пройшовши всі інстанції та погодження 13 квітня 1956 р. була прийнята відповідна постанова Президії ЦК КПРС «Про організацію Інституту світової економіки та міжнародних відносин». На новостворену установу покладались численні наукові завдання, зокрема дослідження таких питань: закономірність розвитку політики та економіки капіталістичних країн; характеристика сучасних міжнародних відносин; особливості державного монополістичного капіталізму; вплив мілітаризації на економіку; характер суспільного відтворення та економічних криз на сучасному етапі; взаємини двох світових економічних систем (капіталістичної та соціалістичної); подальший розпад колоніальної системи світу; економіка капіталістичних країн, їх промисловість, сільське господарство, транспорт; техніко-економічні зміни та динаміка світового ринку; економічний стан робітничого класу, динаміка зарплати та безробіття, умови праці та побуту, становище селян та інших суспільних прошарків; діяльність міжнародних організацій, зокрема з економічних питань; сучасний стан зарубіжної економічної науки [2, с. 117–118]. Особливість новоствореної наукової установи полягала в тому, що окрім власне фундаментальних досліджень, він мав займатись інформаційно-аналітичним обслуговуванням вищих органів влади СРСР. Інституту економіки АН СРСР було запропоновано зосередити свою роботу на вивченні соціалістичної економіки та економіки країн народної демократії.

Після того, як були сформовані відділи й сектори, набраний відповідний штат спеціалістів, розпочалась активна наукова робота. Так, протягом 1960-х років головним завданням було прогнозування економічного, політичного та соціального розвитку капіталістичних країн. У зв'язку зі змінами в плані наукової роботи Інституту були виокремлені такі тематичні напрями досліджень: економічне змагання двох світових систем в умовах сучасної науково-технічної революції; нові явища в розвитку міжнародних відносин; зміни в економіці монополістичного капіталізму; політичні та економічні проблеми розвитку капіталістичних країн; структура сучасного капіталістичного суспільства. Також були сформовані спеціальні групи дослідників для підготовки довгострокових прогнозів економічного

розвитку провідних країн Заходу; прогнозів розвитку науково-технічних досліджень у цих країнах; перспективи розвитку міжнародних відносин. Результатом роботи Н.Іноземцева, Д.Меламіда, Д.Томашевського, Г.Мирського, А.Галкіна, В.Куліша стала «Доповідна записка про перспективи розвитку міжнародних відносин та соціально-економічних тенденцій в розвинених капіталістичних країнах». Інший авторський колектив, зокрема А.Мілейковський, В.Стригачов та Б.Комзін, підготував «Доповідь про прогноз розвитку наукових досліджень в головних капіталістичних країнах». У цій праці були проаналізовані основні тенденції, що характеризували роль науки в науково-технічній революції, а також найбільші зрушення, що відбувались у самій науці. Наслідком дослідження основних тенденцій науково-технічного прогресу стало узагальнення даних зарубіжних прогнозів у конкретних сферах науки й техніки. Виявлення та узагальнення цих даних та тенденцій мало б посприяти пошуку оптимальних шляхів та засобів прискорення економічного розвитку Радянського Союзу.

Протягом 1967–1970-х років до органів влади вченими було підготовлено та надіслано більше двохсот аналітичних матеріалів, що здебільшого стосувались консультування щодо прискорення економічного та науково-технічного розвитку СРСР (А.Анікін, В.Савін, В.Гантман, В.Кудров, М.Максимова, В.Мартинов, Д.Меламід, Ю.Рубинський, В.Тягуненко, О.Шапіро); необхідності розширення та поглиблення зовнішньоекономічних зв'язків, як з країнами соціалістичного табору, так із країнами Заходу (О.Биков, Ю.Голобушин, Є.Громов, Ю.Мельников, С.Меньшиков, Г.Морозов, Д.Петров, Д.Томашевський, Л.Федоренко, П.Хвойник).

Важлива роль у координації та розвитку економічного та науково-технічного співробітництва Радянського Союзу з зарубіжними країнами належала Державному комітету СРСР із зовнішніх зв'язків. Безпосередніми організаторами науково-технічної співпраці з зарубіжними країнами виступали галузеві міністерства та відомства, які разом із підпорядкованими їм науково-дослідними організаціями розробляли програми співпраці по галузі та забезпечували їх реалізацію. Так, наприкінці 1960-х років УРСР підтримувала науково-технічні зв'язки з шістдесятьма країнами світу. Щорічно Україну відвідувало

близько тисячі зарубіжних спеціалістів та науковців, що ділились своїми вміннями та знаннями. В той же час більше п'ятисот вітчизняних вчених відправлялись за кордон на стажування для переймання та обміну науково-технічним досвідом [5, с. 71].

У 1968 р. співробітниками ІСЕМВ була підготовлена наукова доповідь «Деякі особливості підвищення ефективності господарства капіталістичних країн», яка викликала значне зацікавлення у Раді Міністрів СРСР, Держплані та Державному комітеті з науки і техніки. У цьому документі були проаналізовані та розкриті причини значного підвищення економічної ролі споживання у розвинених країнах Заходу та показано, що стрімке зростання продуктивності та ефективності засобів праці створили значно тісніший зв'язок між виробництвом та споживанням, відбулось послаблення розвитку першого підрозділу, що мав чималий вплив на розвиток промисловості і був важливою умовою розвитку економіки загалом на початкових етапах індустріалізації західних країн. Також була розглянута тенденція зростання реальної зарплати у капіталістичних країнах, що відображала розширені можливості стимулювання продуктивності праці. Науковці в своїй доповіді зачепили питання необхідності створення потужного фонду споживання, що б дозволив матеріально стимулювати промислових та інженерно-технічних робітників, службовців з метою підвищення продуктивності та ефективності виробництва. У доповіді як одне з джерел наповнення фонду споживання пропонувався розвиток сфери послуг, аналізувались можливості прискорення науково-технічного прогресу шляхом модернізації існуючої та конструювання перспективної техніки.

Протягом 1970-х років ІСЕМВ вважався одним з провідних радянських «мозкових центрів» в галузі світової економіки та політики. Він проводив активну дослідницьку та просвітницьку роботу. Із середини 1970-х років вчені, спираючись на розробки попередніх років, активізували роботу щодо питання світової продовольчої безпеки, зокрема увага приділялась джерелам, причинам та характеру продовольчої кризи, шляхам її подолання, економічним та політичним аспектам торгівельної політики головних країн-експортерів продовольства та сировини. Чимала увага приділялась дослідженню питань

управління економікою в провідних країнах Заходу, що проводилось вітчизняними науковцями та спеціалістами в рамках вирішення проблем розвитку в СРСР виробничих та загальносоюзних промислових об'єднань для збільшення їх ефективності. Зокрема, впродовж 1971–1974 рр. досліджувались нові організаційні форми управління виробництвом задля розробки генеральної схеми управління підприємствами Міністерства електротехнічної промисловості СРСР. Запропоновані рекомендації щодо утворення господарських об'єднань з використанням досвіду великих американських компаній були застосовані на практиці при створенні генеральної схеми управління даною галуззю. В результаті перевірки заводів електротехнічної промисловості були розроблені пропозиції щодо генеральної схеми галузі та типової структури всесоюзних виробничих об'єднань.

Протягом 1970-х років продовжувалась робота над дослідження впливу НТР на розвиток економіки промислово розвинених країн. Детально вивчався західний досвід, а найбільш перспективні дослідження вчені пропонували залучити та імплементувати у радянську економіку. Так, протягом другої половини 1970-х років дослідження проводились щодо таких важливих аспектів НТР, як: утворення у найбільш розвинених країнах Заходу єдиного комплексу «наука – техніка – виробництво»; процес трансформації науки у безпосередньо продуктивну силу та зростання її ролі у промисловому розвитку; головні напрями науково-технічного прогресу та структурні зрушення у виробництві, що відбувались на його основі; особливості інтенсивного способу виробництва в капіталістичних країнах; зрушення у характері трудової діяльності людини; процес посилення інтернаціоналізації суспільного виробництва та поява нових проблем у західних суспільствах; поява так званого «технологічного неокolonіалізму».

У 1976 р. у плані НДР ІСЕМВ з'явився новий самостійний напрямок дослідження – «Світове капіталістичне господарство. Міжнародні економічні відносини на сучасному етапі». Найперше науковці почали займатись розробленням категорії «світове господарство», аналізом соціально-економічної структури світового господарства, головними факторами розширення світогосподарських відносин. У процесі роботи були

проаналізовані причини виникнення глобальних проблем світового розвитку, їх природа, характерні риси, особливості прояву в різних соціально-економічних умовах; новітні тенденції в міжнародних економічних відносинах; особливості кризи валютної системи капіталізму та характерні ознаки нової валютної системи, що склалась на початку 1980-х років. Продовжувались розпочаті ще у 1950-х роках дослідження інтеграційних процесів у Західній Європі, тенденції розширення ЄЕС, вплив останнього на розвиток загальноєвропейської економічної співпраці. Дослідники наголошували на тенденції до глобалізації світогосподарських зв'язків, про їх особливу роль на межі ХХ–ХХІ ст. (П.Хвойник, І.Корольов, Ю.Шишков, О.Бельчук, Р.Симонян).

Не обмежуючись лише узагальненням та переосмисленням західного досвіду, в ІСЕМВ були розроблені рекомендації щодо розширення зовнішньоекономічних зв'язків СРСР, сформульовані пропозиції щодо вирішення проблем виробничої та науково-технічної кооперації з капіталістичними країнами, розвитку експортної бази країни, активізації ролі Радянського Союзу в міжнародних валютних питаннях, забезпечення фінансової та науково-технічної безпеки. Лише протягом 1976–1980 рр. в ІСЕМВ з зазначеної проблематики було підготовлено сімнадцять монографій та сто вісімдесят аналітичних записок [7, с. 399].

Загалом протягом 1970-х років основним напрямком дослідження ІСЕМВ залишаються головні тенденції і явища в розвитку міжнародних відносин. Праці провідних фахівців, зокрема В.Гантмана, О.Бикова, Д.Томашевського, Д.Меламіда, В.Размерова, Н.Косолапова, стосувались проблем методології науки про міжнародні відносини, питань специфічності методики вивчення та прогнозування міжнародних політичних, економічних процесів та взаємовпливів, вивчення системи та структури міжнародних відносин. Паралельно із теоретичними розробками велись дослідженнями досить широкого кола питань світової політики, зокрема: основні тенденції процесу розрядки міжнародної напруги; ключові проблеми зовнішньої політики США, їхнє місце та роль у системі міжнародних відносин; міжнародні конфлікти та шляхи їх мирного вирішення; передумови та перспективи створення загальноєвропейської

системи безпеки та співпраці; міжнародні політичні аспекти обмеження стратегічного озброєння; перспективи «європейського будівництва» в рамках ЄЕС; міжнародні відносини в Азійсько-Тихоокеанському басейні та можливості формування там системи колективної безпеки; теоретичні і практичні аспекти діяльності міжнародних організацій – міжурядових та неурядових [7, с. 408].

Протягом 1970-х років активно досліджується питання гонки озброєнь, її впливу на глобальне економічне середовище. Якраз в цей час ведуться дискусії щодо необхідності поступового зняття напруги, що могло б збільшити довіру між країнами, активізувати міжнародне економічне та науково-технічне співробітництво, забезпечити прогрес в гуманітарній сфері. При цьому М.Шмельов наголошував на необхідності розширення зв'язків великої промисловості із зовнішнім ринком, що стало б стимулом науково-технічного прогресу соціалістичних країн, підвищення якості продукції та рівня технічного оснащення виробництва, покращення усіх ланок управління народним господарством [8, с. 17].

Вже всередині 1970-х років близько 20% радянської промислової продукції йшли на експорт в капіталістичні країни. Відповідність національних товарів світовим вимогам було основною умовою конкурентоздатності вітчизняних виробників на світових ринках. Це певною мірою мало мобілізуючий вплив не лише на експортоорієнтовані галузі, а й на суміжні сектори народного господарства, що були задіяні в забезпеченні експортного виробництва. Саме в налагодженні та розширенні зовнішньоекономічних зв'язків М.Шмельов та Г.Розанов вбачали основу нормалізації міжнародних економічних відносин між країнами з різними соціально-економічними системами [8, с. 34; 6, с. 145–146]. Новим напрямом досліджень в 1970-х роках стало вивчення політичних та економічних аспектів проблем навколишнього середовища, зв'язку їх із системою міжнародних політико-економічних відносин.

У 1979 р. Інститут організував та провів міжнародну теоретичну конференцію щодо впливу НТР на сучасний капіталізм. Одним із результатів наукової дискусії було акцентування на значному відставанні СРСР у справі освоєння досягнень НТР та необхідності у прийнятті ряду заходів для змен-

шення цього відставання. Проте дана пропозиція вчених не була почута на найвищому рівні, де не було волі до проведення ані політичних, ані економічних реформ.

У 1978 р. на базі структурних підрозділів Інституту історії та Інституту економіки АН УРСР був створений Інститут соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР (ІСЕПЗК). Співробітниками Інституту були відомі нині вчені та державні діячі України, зокрема: М.Балтажи, С.Головатий, А.Гончарук, В.Євтух, В.Нагайчук, І.Піляєв, В.Сіденко, С.Сіденко, І.Черніков, А.Шлепаков та ін. Основним напрямом діяльності науковців було дослідження таких актуальних проблем: закономірності розвитку світової системи соціалізму, проблеми соціалістичної економічної інтеграції; регіональні аспекти підвищення інтеграційного співробітництва СРСР з країнами-членами РЕВ; соціальні рухи і етнопонаціональні проблеми на глобальному і регіональному рівнях в новітній час; розвиток соціалістичної держави, управління і права, державно-правові проблеми капіталістичних країн і країн, що розвиваються; міжнародне право; історія і актуальні проблеми міжнародних відносин; зовнішня політика Радянської держави; економіко-соціальні і політичні проблеми розвитку капіталізму; сучасні зарубіжні ідеологічні течії; різні аспекти охорони навколишнього середовища в зонах Чорномор'я та Середземномор'я; економічні та міжнародно-правові аспекти патентно-лицензійної справи.

Можливість здійснювати обмежені експортно-імпорتنі операції із зарубіжними партнерами зумовило розробку проблеми транскордонного економічного співробітництва. Як специфічний феномен з певними відмінностями від загального адміністративно-монопольного механізму зв'язків із зарубіжними партнерами, категорія «прикордонне (або транскордонне) і економічне співробітництво» привертала увагу багатьох дослідників з республік СРСР, а також сусідніх країн. Фактичним же координатором цих досліджень у 1980-ті роки виступив якраз Інститут соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, який провів ряд конференцій і семінарів за участю вітчизняних і зарубіжних фахівців (у 1980, 1983, 1988 рр. – в Ужгороді, у 1984 р. – у Львові, у 1987 р. спільно із словацькими партнерами – в Кошицях, був одним з ініціаторів

конференції з даної проблеми в 1983 р. на базі Латвійського університету), видав чимало наукових збірників та монографій з відповідної тематики.

Попри значні напрацювання в сфері міжнародних економічних відносин ще з 1960-х років ХХ ст. серед радянських науковців велась дискусія щодо існування науки про міжнародні відносини як такої. Багато хто не визнавав за нею право на самостійне існування, а долучав її до системи історичних наук. Консервативно налаштовані партійці загалом не знаходили їй місця серед суспільних дисциплін. Зокрема, заступник директора ІСЕМВ О.Биков так згадує тодішню атмосферу: «Виникнення теорії, точніше теорій міжнародних відносин можна віднести до середини ХХ ст. Цілком зрозуміло, що атмосфера взаємної ворожнечі в період «холодної війни» не сприяла адекватному відображенню дійсності. З обох сторін об'єктивним теоретичним розробкам заважало суб'єктивне сприйняття тодішньої конфронтації в душі ідеологічної нетерпимості. Радянська історіографія, що була налаштована на пропагандистську боротьбу, відчувала на собі тиск з боку диктатури тоталітаризму. Досліджувати та пояснювати весь світовий розвиток необхідно було через догми «наукового комунізму», незважаючи на їх невідповідність реальності... В СРСР мова могла йти лише про «радянську» теорію міжнародних відносин, тобто таку, що заперечує загальносвітовий характер цих відносин і універсальність дій їх закономірностей, а всю множинність світобудови підміняла схема «класової боротьби» [7, с. 404].

У другій половині 1980-х років у середовищі наукової спільноти все частіше почали звучати тези про існування універсальних законів щодо продуктивних сил незалежно від характеру виробничих відносин. Тобто існував ряд закономірностей, що не залежав від того, де розвивалось виробництво, чи то у соціалістичному, чи у капіталістичному суспільстві. Разом з тим у партійному апараті було чітке переконання у недоречності, чи то навіть неможливості використання досвіду західних країн. Викристалізовувалось розуміння того, що великим недоліком існуючої господарської системи була гігантоманія. В СРСР будувались великі заводи-монополісти у виробництві певної продукції, бо було переконання, що це забезпечить бі-

льшу продуктивність праці. Працівники ІСЕМВ чітко усвідомлювали переваги дрібного та середнього виробництва, тоді як у Радянському Союзі вважали за здобуток відсутність конкуренції. Науковці почали поступово досліджувати особливості багатогалузевої структури корпоративного управління, переваги створення безлюдних третіх змін у виробництві для якомога швидшої амортизації передового та дорогого обладнання; особливості створення «венчурних» підприємств, метою яких була імплементація у виробництво здобутків науково-технічного прогресу. Чимала увага була привернута до досвіду оптимальної організації збуту та утилізації сільськогосподарської продукції. Всі ці проблеми були основою документів та аналітичних матеріалів, що відправлялись керівництву країни.

В ІСЕМВ, чи не вперше в Радянському Союзі, почали дискутувати про інтеграційні процеси, про якісні зрушення, пов'язані зі створенням транснаціональних компаній. Своєю заслугою Інститут вважав і так званий «ідеологічний прорив», що полягав у тому, що уперше було проголошено про невідворотність та об'єктивний характер економічної інтеграції у Західній Європі. Активно розроблялась теза про можливість та переваги конвергенції різних економічних систем. Науковці в своїх доповідних записках намагались довести думку про сумісність соціалізму з ринком, ринковими відносинами. Щодо цього питання точились гострі дискусії між вченими-економістами та гуманітаріями, викладачами політичної економії. В працях вчених проглядалась думка про те, що наприкінці 1980-х років оперувати категоріями соціалізму та капіталізму недоцільно, бо в чистому вигляді їх вже не було.

У період наростання гонки озброєнь між США та СРСР, в ІСЕМВ та деяких інших наукових центрах, зокрема в Інституті США та Канади, Інституті Європи – почалась розробка нових зовнішньополітичних та економічних підходів з метою зміни тенденції, що вела до термоядерної війни, й одночасно оптимізувати співвідношення, з одного боку, між засобами, що виділялись на оборонний комплекс, а з іншого – на зростання цивільного виробництва та розвиток соціальної сфери. З'явився термін «розумної достатності», що передбачав необхідність поступового зменшення витрат на оборонний ком-

плекс. Він пояснювався тим, що ВВП СРСР був значно меншим від американського, а на виробництво одиниці національного доходу, за розрахунками ІСЕМВ, в 1970-х роках витрачали основних фондів більше майже у два рази, матеріалів – більш, як у півтора рази, енергії – більш, ніж удвічі. Це мало сприяти активізації розвитку цивільних галузей економіки та покращити добробут простих громадян.

Висновки. Загострення міжнародного ідеологічного та економічного протистояння між країнами соціалістичного і капіталістичного таборів та перехід до так званої «холодної війни» зумовили зменшення наукових досліджень з проблем соціального-економічного розвитку країн Заходу та посилили тиск на дослідників цієї проблематики. В цілому протягом першого післявоєнного десятиріччя панував догматизм у сфері вивчення питань світової економіки та політики. Вже після приходу до влади М.Хрущова відбулась певна зміна акцентів у підходах до вивчення питань світового господарства. Був підтверджений курс на мирне співіснування, а досягнення світового технічного прогресу відтоді були бажаними у використанні в інтересах розбудови соціалізму.

Знаковою подією для відродження досліджень міжнародних економіко-правових та соціальних питань було створення Інституту світової економіки та міжнародних відносин, що ознаменувало собою початок нового етапу власне фундаментальних досліджень з означеної проблематики. Провідними питаннями, що займались дослідники, були такі: економічне змагання двох світових систем в умовах сучасної науково-технічної революції; нові явища в розвитку міжнародних відносин; зміни в економіці монополістичного капіталізму; політичні та економічні проблеми розвитку капіталістичних країн; структура сучасного капіталістичного суспільства. Паралельно ставилось амбітне завдання з прогнозування економічного, науково-технічного, політичного та соціального розвитку капіталістичних країн та перспектив розвитку міжнародних відносин. Виявлення та узагальнення цих даних та тенденцій мали б посприяти пошуку оптимальних шляхів та засобів прискорення економічного розвитку Радянського Союзу.

Провідним центром розробки питання транскордонного економічного співробітництва був Інститут соціальних і еконо-

мічних проблем зарубіжних країн АН УРСР. Окрім цього вчені розробляли проблему інтеграційних процесів, аналізували економіко-соціальні і політичні проблеми розвитку капіталізму та різні аспекти охорони навколишнього середовища.

Період 1960–1970-х років був найбільш плідним у теоретико-методологічних напрацюваннях. Науковці провели багато плідних конференцій та підготували чимало аналітичних матеріалів, що здебільшого стосувались консультування щодо прискорення економічного та науково-технічного розвитку СРСР, необхідності розширення та поглиблення зовнішньоекономічних зв'язків. Вчені розробляли питання необхідності створення потужного фонду споживання, що б дозволив матеріально стимулювати промислових та інженерно-технічних робітників, службовців з метою підвищення продуктивності та ефективності виробництва. Чи не вперше в якості одного з джерел наповнення фонду споживання обґрунтовувався розвиток сфери послуг, аналізувались можливості прискорення науково-технічного прогресу шляхом модернізації існуючої та конструювання перспективної техніки. В рамках вирішення проблем розвитку в СРСР виробничих та загальносоюзних промислових об'єднань для збільшення їх ефективності проводились дослідження питань управління економікою в провідних країнах Заходу та можливості імплементації найбільш плідних підходів у вітчизняне господарство.

У період перебудови в наукових дослідженнях домінувала теза про існування універсальних законів розвитку продуктивних сил незалежно від характеру виробничих відносин. Тобто існував ряд закономірностей, що не залежав від того, де розвивалось виробництво, чи то у соціалістичному, чи у капіталістичному суспільстві. Дедалі частіше в наукових колах звучала думка про необхідність розвитку дрібного та середнього виробництва, замість існуючої системи підтримки великих заводів-монополістів. Чи не вперше серед наукової спільноти було проголошено про невідворотність та об'єктивний характер економічної інтеграції у Західній Європі. Для зменшення міжнародної воєнної напруги науковці запропонували перелаштувати економіку на засадах так званої «розумної достатності», тобто необхідності поступового зменшення витрат на оборонний комплекс.

1. XX съезд КПСС. 14–25 февраля 1956 года. Стенографический отчет. – Т.1. – М. : Госполитиздат, 1956. – 640 с.
2. Вестник Академии наук СССР. – 1956. – № 6. – С. 117–118.
3. Вопросы экономики. – 1948. – № 9. – С. 114–117.
4. Гантман В.И. Система, структура и процесс развития современных международных отношений / В.Г. Барановский, И.П. Блищенко, Е.Д. Волкова, В.И. Гантман и др. ; отв. ред. : Гантман В.И. – М. : Наука, 1984. – 422 с.
5. Голубишин Ю. Ширяться міжнародні зв'язки / Ю. Голубишин. – Під прапором ленінізму. – 1971. – № 5. – С. 70–75.
6. Розанов Г.Л. Политика сотрудничества – веление времени / Г.Л. Розанов. – М. : Международные отношения, 1977. – 208 с.
7. Черкасов П.П. ИМЭМО. Институт мировой экономики и международных отношений. Портрет на фоне эпохи / П.П. Черкасов. – М. : Весь мир, 2005. – 570 с.
8. Шмелев Н.П. Внешнеэкономические связи – важный фактор оздоровления международных отношений / Н.П. Шмелев. – М. : Знание, 1977. – 80 с.

Транслітерований список джерел

1. XX sezd KPSS. 14–25 fevralja 1956 goda. Stenograficheskiy otchet. – T.1. – M. : Gospolitizdat, 1956. – 640 s. [in Russian]
2. Vestnik Akademii nauk SSSR. – 1956. – № 6. – S. 117–118. [in Russian]
3. Voprosy jekonomiki. – 1948. – № 9. – S. 114–117. [in Russian]
4. Gantman V.I. Sistema, struktura i process razvitija sovremennyh mezhdunarodnyh otnoshenij / V.G. Baranovskij, I.P. Blishhenko, E.D. Volkova, V.I. Gantman i dr. ; otv. red. : Gantman V.I. – M. : Nauka, 1984. – 422 s. [in Russian]
5. Golubyshyn Ju. Shyrjat'sja mizhnarodni zv'jazky / Ju. Golubyshyn. – Pid praporom leninizmu. – 1971. – № 5. – S. 70–75. [in Ukrainian]
6. Rozanov G.L. Politika sotrudnichestva – velenie vremeni / G.L. Rozanov. – M. : Mezhdunarodnye otnoshenija, 1977. – 208 s. [in Russian]
7. Cherkasov P.P. IMJeMO. Institut mirovoj jekonomiki i mezhdunarodnyh otnoshenij. Portret na fone jepohi / P.P. Cherkasov. – M. : Ves' mir, 2005. – 570 s. [in Russian]
8. Shmelev N.P. Vneshnejekonomicheskie svjazi – vazhnyj faktor ozdorovlenija mezhdunarodnyh ot-noshenij / N.P. Shmelev. – M. : Znanie, 1977. – 80 s. [in Russian]

Одержано 11.09.2014 р.